

COMTE ȘI POZITIVISMUL¹

de WILLIAM WHEWELL²

traducere de BIANCA SAVU³

Despre „filosofia pozitivă” s-a vorbit și discutat des în ultimii ani, iar maniera în care este tratată și publicațiile în care se poartă discuțiile implică faptul că ea ar fi un subiect de mare interes. Astfel că am încrederea că ea ar putea reprezenta, domnule Editor, un subiect potrivit

-
- ¹ Recenzie a lucrării *Auguste Comte și pozitivismul*, de John Stuart Mill, publicată în *Fortnightly Review*. Recenzia lui Whewell tradusă aici a fost publicată în *Macmillan's Magazine*, vol. 13 / martie 1866, pp. 353-362.
 - ² William Whewell (1794-1866) este considerat a fi una dintre cele mai influente personalități din spațiul britanic al secolului XIX. Polimat, cu lucrări care se întind de la mecanică și geologie la filosofie și istoria științei, a introdus pentru prima dată termenul de scientist (om de știință) înlocuind astfel consacratul *natural philosopher* (filosof al naturii) pentru a marca problema specializării demersului științific. Preocuparea pentru ce anume înseamnă metodologia științei și încercarea de a oferi criterii pentru care o activitate umană anume poate fi considerată științifică, explicând totodată cum sunt posibile știința și progresul în cadrul acesteia reprezintă, poate, nucleul dialogului (nu lipsit de conflicte) în care Whewell intră, alături de John Stuart Mill și Auguste Comte. Un fragment al acestuia este constituit de traducerea pe care o prezentăm mai jos a ultimului eseu filosofic pe care Whewell îl publică în timpul vieții.
 - ³ Traducere realizată de Bianca Savu, cadru asociat la Departamentul de Filosofie Teoretică din cadrul Universității București. Traducătoarea mulțumește pentru sugestii colegilor Alexandru Liciu, Ștefan Bârză, Maria Amarinei și Marius Corbu. Contact: bianca.savu@filosofie.unibuc.ro

pentru paginile Revistei dumneavoastră, iar eu sunt gata să-mi aduc contribuția la această discuție. În ceea ce îl privește pe dl. Auguste Comte și *Filosofia pozitivă* a sa, mi-am exprimat opinia cu mulți ani în urmă. Pe atunci m-am referit la el ca fiind o persoană a cărei lipsă de cunoaștere și a cărei gândire temperată au dus la lipsa de valoare a opiniilor sale despre filosofia și istoria științelor. Nu am găsit niciun motiv pentru a-mi schimba poziția, însă scriitori eminenti ai țării noastre i-au acordat atenție și l-au admirat în asemenea măsură încât se cuvine să-mi reevaluez judecata.

În mod deosebit, marea autoritate a dl. J.S. Mill ne somează să reacordăm atenție dl. Comte și filosofiei sale. Nicio altă autoritate contemporană nu poate fi mai mare decât aceasta. Adăugată la profunda gândire filosofică și larga sferă a cunoașterii pe care o posedă, demnitatea funcției sale ne determină în chip natural să cercetăm în direcția indicată de acesta. Dragostea sa pentru adevăr și neînfricarea în fața consecințelor i-au conferit un statut acceptat la nivel general care ne bucură. Nu este o realizare mărunță a zilelor noastre că una dintre cele mai recunoscute circumscripții electorale ale noastre a aderat pe deplin și practic la marea maximă platonice potrivit căreia lumii nu îi va fi bine până când conducătorii nu vor fi filosofi sau filosofii conducători. Această recunoaștere populară a dl. Mill drept reprezentant al elementului filosofic din om duce foarte prielnic la o discuție de mare interes despre cei pe care îi consideră a fi Vrednici. Unii dintre cititorii dumneavoastră poate că știu că întotdeauna am privit opiniile dl. Mill cu respect și că le-am considerat interesante și teme importante de discuție, dar că în privința multor subiecte am considerat că acestea sunt eronate și nu m-am sfiit să îmi public motivele. Și acum trebuie să păstrez aceeași atitudine. În nicio măsură nu pot împărtăși admirația dlui Mill pentru Auguste Comte, chiar dacă ea este limitată în multe privințe și echilibrată de ceva similar cu dezacordul pentru doctrinele sale mai recente și sunt dornic să duc chestiunea puțin mai departe decât am făcut-o până acum.

Să-mi fie permis să notez câteva dintre trăsăturile care îmi par că recomandă în mod deosebit doctrina lui Auguste Comte aprobării dlui Mill. Printre ele se numără, mă gândesc, respingerea dlui Comte a tuturor concepțiilor abstracte, a cauzelor, teoriilor și a celor asemenea, respectiv

faptul că susține că fenomenele singure reprezintă obiectul științei. Pe toate celelalte le stigmatizează ca „metafizice”, un termen pe care se străduiește să-l transforme într-unul oprobatoriu: o tendință în care, trebuie să recunoaștem, se alătură „citorului” sau vorbitorului uzual englez. Dl. Mill împărtășește această repulsie față de termenii abstracți și le atribuie acestor termeni o conotație negativă. De exemplu, el consideră că vechea zicală „Natura are oroare de vid” este foarte dăunătoare, făcând din Natură un agent activ. Aceasta, trebuie s-o spun, îmi pare a fi un soi de pudoare filosofică. De ce să nu enunțăm faptele în termeni familiari, chiar și dacă ar fi puțin la figurat? Căci nu este oare adevărat că Natura, în această parte pământească a noastră, *într-adevăr* are oroare de vid? Ce ar avea de câștigat filosofia dacă, în locul acestei simple reguli, ni s-ar spune că „într-un sistem în care materia este ținută laolaltă de forțe care se atrag, există o tendință de a umple spațiile goale?” Să fie oare termenul „Natură” atât de năucitor încât să nu ne putem aminti, pentru o clipă, ce anume înseamnă? Să avem o atare oroare de „oroarea” Naturii încât să fim satisfăcuți de orice senzație care ar putea-o elimina?

Așa cum am spus, cred că unul dintre principalele elemente din filosofia dlui Comte care o recomandă dlui Mill este oroarea primului față de cuvântul „metafizic”, iar „filosofia pozitivă” este pozitivă în principal în virtutea *negării* a tot cu excepția faptelor – a tuturor abstracțiunilor, cauzelor, teoriilor și a celor similare. Dl. Comte susține (și se pare că aceasta e considerată a fi una dintre marile sale descoperiri, fiind în mod cert o parte importantă a sistemului său) că în orice știință există o etapă metafizică, aceasta precedând-o pe cea pozitivă, care este adevărata formă a științei. Eu consider că lucrul acesta constituie o greșeală radicală. Nu există nicio știință în care această pretinsă succesiune a etapelor metafizică și pozitivă să poată fi indicată. Nu există nicio știință în care descoperirea legilor fenomenelor, odată începută, să fie realizată independent de discuțiile referitoare la idei, care sunt singurele care pot fi numite *metafizice*. Nu există astăzi nicio știință în care exprimarea legilor fenomenelor să se poată dispensa de ideile care și-au căpătat locul în știință în virtutea considerațiilor metafizice [pe care le presupun – *n.tr.*]. Nu există nicio știință în care cea mai activă cercetare amănunțită vizând ideile să nu vină *după*, și nu *înaintea* primei descoperiri a legilor

fenomenelor. Acest lucru poate fi exemplificat în toate științele care au înregistrat vreun progres. Descoperirile lui Kepler nu ar fi fost niciodată făcute în absența noțiunilor sale metafizice. Și, din nou: aceste descoperiri nu au dus imediat la teoria lui Newton, *deoarece* un secol de discuții metafizice era o condiție premergătoare. Și, în acest moment, acele științe care înregistrează cel mai mare progres și care conțin promisiunea deplină a progresului au nevoie de claritatea metafizică a ideilor nu mai puțin decât de cea a faptelor adiționale. Cine ne va sprijini spre o perspectivă adevărată, sau măcar una care să poată fi susținută un an, despre constituția atomică a corpurilor sau care să explice de ce, cu fiecare schemă a constituției atomice, suntem în permanență împinși spre contradicția *jumătăților de atomi*, [sau să ne spună] și cum poate fi aceasta din urmă evitată? Cine ne va ghida în privința contradicțiilor geometrice care ne hăituesc atunci când ne imaginăm structura cristalelor? Cine ne poate oferi o noțiune, sustenabilă metafizic, despre compoziția chimică? Sunt toți compușii chimici binari? Dl. Comte crede că da – o doctrină metafizică, desigur, căci nu oferă niciun argument de ordin fizic. Și nici nu este reconciliabil cu faptele cele mai simple ale noii chimii. Cine va defini puterea vitală și forțele, evitând noțiunile metafizice? Și la ce bun definiția respectivă, dacă ea ar fi dată? Am putea continua cu întrebări similare pentru întreaga întindere a științei, fiecare domeniu dezvăluindu-ne cât de nefondată este ideea că există un stadiu bun, pozitiv, al științei, care urmează după unul negativ, al metafizicii.

Perspectiva teoretică asupra progresului științelor a dlui Comte include o altă aserțiune pe care o menționez aici pentru că a primit multă atenție, deși îmi pare a fi lipsită de valoare și, într-adevăr, absolut puerilă. Potrivit lui, științele parcurg trei stadii; acestea sunt: mai întâi, cel teologic, apoi cel metafizic iar al treilea, cel pozitiv. Acum, este adevărat că la început oamenii credeau că soarele și luna sunt zei, sau că zeii îi guvernează și ghidează, dar aceasta nu este știință, nici măcar început al științei: este un stadiu al gândirii care precedă știința. Dar să concedem. Fie ca astronomia să fie mai întâi teologică. Ce altă știință a mai parcurs acest stadiu? Fizica nu. Așa cum spune Adam Smith, nu a existat niciodată un zeu al greutateii. Poate chimia? În mod curios, chimia a avut un stadiu mitologic, dar acesta nu era primul stadiu al său. El era stadiul

parcurs în vremurile alchimiei. Atunci când chimiștii descriau substanțele și operațiunile cu care se îndeletniceau prin cele mai ciudate și vii personificări, aurul era *regele* metalelor, argintul, *regina*; un obiect mult râvnit era obținerea unui *regulus*, odrasla lor metalică, din metale mai imperfecte. Pentru acest scop, existau *magisteries*, preparate care aveau puterea de a schimba corpurile, cu multe derivări de același tip. În același mod, astronomia și-a avut perioada mitologică în era astrologiei. Dar aceasta – din păcate pentru ordinea comteană a dezvoltării științelor! – s-a desfășurat cu mult după ce exista o știință pozitivă a astronomiei la greci, ale căror rezultate fac încă parte din tezaurul nostru astronomic. Astfel că istoria științei refuză din capul locului să se dedea încercării de a găsi un înțeles profund și general în faptul că oamenii au început să vorbească despre soare și despre lună numindu-i Apollo și Diana.

O altă trăsătură a filosofiei *pozitive* este aceea de a nega teoriile moderne (toate caracteristicile sale sunt negative, așa cum am spus), precum teoria ondulatorie din optică și, astfel, de a reduce știința la faptele ei. La această chestiune se poate răspunde categoric, fără eventuale comentarii. Faptele nu pot fi *exprimate* fără teorie. Această provocare a fost adresată în mod repetat oponentilor teoriei ondulatorii și niciodată nu a fost acceptată exprimarea faptelor *difracției* (liniile întunecate și luminoase care conturează umbrele atunci când acestea sunt proiectate perpendicular) fără teorie. În acest caz, și în multe altele, nu există posibilitatea de a enunța faptele fără a folosi limbajul teoriei, și astfel, pe acest subiect, nu poate exista o Știință Pozitivă în sensul dlui Comte.

Dl. Comte era însă prea ignorant în ce privește optica modernă pentru a ști acest lucru. Limbajul în care vorbește despre optica modernă (și despre toate științele moderne cu excepția astronomiei) este cea a unui diletant, folosind expresii generale în încercarea de a părea că are cunoaștere. Astfel, el spune că Fresnel a aplicat principiul interferențelor la fenomenele inelelor colorate, „asupra cărora munca ingenioasă a lui Newton lăsa mult de dorit”, ca și cum lucrările lui Fresnel pe acest subiect ar fi o completare a celor ale lui Newton!

Îl privesc pe Comte drept un exemplu faimos al trăsăturii generate în Franța de proeminența acordată studiului matematicilor în ultima generație. El era, într-o anumită măsură, un savant distins al Școlii

Politehnice, deși realizările sale în această direcție au fost cu mult exagerate, iar pretențiile sale de descoperiri sunt, așa cum Sir John Herschel a arătat, eronate până la absurd. Însă, matematicienii acelei generații, completând cu multă ingenuitate și subtilitate teoria lui Newton despre gravitație, au părut să considere că e o prezumpție intolerabilă să înaintezi o teorie despre un alt subiect care să rivalizeze cu gravitația, în generalitatea și artificiile matematice subtile pe care le presupune aceasta. Drept dovadă a prevalenței acestui temperament printre cei mai mari matematicieni francezi ai acelei epoci, aș putea menționa o anecdotă pe care am auzit-o de la Arago însuși. Acesta și Fresnel au cercetat împreună acele experimente care au stabilit teoria ondulatorie. La un moment dat au ajuns la experimentul în care părea că două raze polarizate în același plan interferează una cu cealaltă; două raze polarizate în planuri perpendiculare nu interferează. Fresnel i-a spus lui Arago: „Nu vezi că acest lucru este simplul fapt că lumina constă în unde transversale?” Arago, relatându-mi, mi-a spus: „Te întrebi cum aș fi putut să refuz să consimt la asta, căci faptele cu siguranță că erau astfel. Dar, bunul adevăr este că am *îndrăznit* să nu consimt. Mă aflam în relații strânse cu Laplace și cu alte vârfuri ale matematicii, iar ei nu puteau accepta undele. Astfel că mi-am ținut gura atunci.” Această „influență” a oponentilor teoriei ondulatorii, mă gândesc, s-a aplicat și dlui Comte și l-a împiedicat să învețe din cele mai evidente fapte din istoria acesteia [a teoriei ondulatorii].

Nu voi urmări perspectivele domnului Comte asupra celorlalte științe. Consider că este foarte superficial în toate, iar în unele că se înșală grosolan. Însă, ca exemplu, aș putea cita ceea ce dl. Mill însuși spune despre maniera dlui Comte de a trata una dintre cele mai remarcabile științe moderne, una cu a cărei istorie ar fi trebuit să se familiarizeze, în măsura în care, sub numele de Sociologie, el pretinde să-i fi adus mari și improbabile adaosuri- mă refer la Economia Politică. „Oricui”, spune dl. Mill (p. 80),

„oricui este familiarizat cu scrierile economiștilor politici îi sunt de ajuns să citească puținele sale pagini de remarci critice pentru a vedea cât de superficial poate uneori să fie dl. Comte. Acesta susține că ele nu au adus

nimic cu adevărat nou *apperçu*-urilor originale ale lui Adam Smith, oricine le va fi folosit știind că ele au schimbat întreaga înfățișare a științei.”

Aș spune, mai degrabă, că în loc de a parcurge câteva pagini ale dlui Comte pentru a afla cât de extrem de superficial *poate* acesta să fie, cititorul poate citi orice pagină din speculațiile sale pentru a se lămuri.

Acum voi spune câteva cuvinte despre un alt aspect al Filosofiei Pozitive, care poate că a salvat-o de favorurile speculanților care, asemenea dlui Mill, sunt foarte circumspecți față de idei: aspectul se rezumă la cercetarea fenomenelor și respinge cercetarea *cauzelor*. Este adevărat că cititorii trebuie avertizați să nu transforme cercetarea cauzelor în scopul principal al cercetării științifice. Însă, acesta este un adevăr pe care dl. Comte nici nu l-a propus primul, nici nu a făcut-o într-o manieră utilă și inteligentă. Cei care au predat doctrina opusă poartă nume atât de eminente încât cititorii vor fi preveniți de convertirea la ei – nume nu mai mici decât Aristotel și Bacon: Aristotel, care susține că a cunoaște cu adevărat înseamnă a cunoaște cauzele; Bacon, care caută să descopere „naturile” lucrurilor. În opoziție cu acestea, studiul științei veritabil progresiste ne învață că primul pas într-o știință este descoperirea legilor fenomenelor și că numai din aceste legi, urcând de la un grad de generalitate la altul, putem spera să descoperim acele legi foarte generale pe care le numim cauze. Însă, când asemenea legi generale ni se oferă, de ce nu le-am numi *cauze*, dat fiind că toată lumea le numește astfel?

Să luăm una dintre cele mai izbitoare și progresiste științe ale epocii moderne – geologia. Aceasta începe cu observarea și clasificarea straturilor pământului, însă ea năzuiește să descopere cauzele prin care acestea sunt ceea ce sunt și acolo unde sunt, fie că, după caz, apa sau focul au fost principalul agent, fie că aceste cauze au acționat continuu sau brusc. Acestea sunt cercetările care până astăzi mențin atenția și animă lucrările oamenilor eminenți din întreaga lume care cultivă geologia. Ar trebui ca ei să se oprească din ele deoarece dl. Comte îi asigură că studiul cauzelor este fără de speranță și nefilosofic? Sau este dl. Comte un legislator al științelor, iar potrivit lui nu pot exista astfel de științe precum geologia?

După cum am mai spus, principala caracteristică a Filosofiei Pozitive constă în negările pe care le face, părând să predomine în anumite rânduri o dispoziție de a-i considera ca fiind printre cei mai „avansați” filosofi pe cei care neagă cea mai mare parte a adevărilor care au fost acceptate și stabilite. Drept exemplu: pe lângă negarea cauzelor, în cel mai general sens, ca fiind obiectul potrivit pentru cercetarea științifică, există în ultima perioadă o dispoziție predominantă de a nega *cauzele finale* sau dovada adaptării mijloacelor la un scop în structura animalelor. Această dovadă, asupra căreia capacitatea de înțelegere a lui Socrate s-a aplecat pentru prima dată distinct și care de atunci a fermecat, atât pe cei mai faimoși, cât și pe cei mai mulți gânditori filosofici, a fost în ultima vreme tratată fără respect deoarece structurile care erau considerate dovezi ale tiparelor au fost văzute recent de fiziologi drept un principiu de morfologie, potrivit căruia toate structurile animale sunt simple modificări ale unui plan general. Iar maxima lui Bacon, potrivit căreia cauzele finale sunt precum vestalele virgine, dedicate Zeului, și cu necesitate nefertile, a fost adeseori citată. Putem arăta cu ușurință că în epoca lui Bacon ideea raționării de la cauze finale fusese dusă prea departe. Însă este sigur că, în privința structurii animalelor, cei mai eminenti fiziologi din toate vremurile au susținut că la fiecare pas au descoperit dovezi ale unui tipar și că, urmând acest principiu, și-au realizat descoperirile. Să luăm câteva exemple recunoscute: știm că așa s-a întâmplat cu descoperirea lui Harvey despre circulația sângelui. Știm că la fel s-a întâmplat cu reconstituirea lui Cuvier a animalelor dispărute, pe baza rămășițelor osoase. Acești autori ne spun că lucrurile au stat astfel. Să fi fost acesta un principiu fals, fără legătură cu realitatea care să ne fi condus la unele dintre cele mai importante adevăruri științifice pe care le deținem? Sunt vestalele virgine sterile prin natura lor, sau numai pentru a pune sub îndoială autoritatea lor divină? Ele *au avut* urmași: unii faimoși și plini de glorie. Cu toate acestea, este în cea mai înaltă măsură important ca nimeni să nu le atribuie pripit copii. Nimeni nu ar trebui să-și pretindă paternitatea pentru roadele propriei sale minți. Să ascultăm de vocea înțeleptului. Să nu le lăsăm să colinde cu ușurătate în afara templului, însă în timp ce ele își continuă rugăciunile în limbajul pe care l-au învățat de-a lungul vremurilor, de la Socrate la Owen, să nu

considerăm cuvintele lor drept lipsite de înțeles din pricina câtorva expresii fără sens adăugate de oameni mai degrabă pioși decât înțelepți.⁴

Am susținut că structurile gândite inițial ca tipar au fost recent considerate a ține de morfologie. Îmi mărturisesc uimirea față de măsura în care morfologia a fost ridicată deasupra teleologiei. Aripa unei vrăbii și brațul unui om au oase asemănătoare, corespunzătoare os cu os: *aceasta* este morfologia. Aripa este făcută pentru zbor, brațul pentru a ține lucruri și pentru a lovi, aceasta este teleologia. Cum poate un principiu să-l excludă pe celălalt?

Se spune că structurile cele mai folositoare viețuitoarelor sunt dezvoltate prin modificări minore de-a lungul a nenumărate generații iar astfel, organele nu au fost făcute pentru un scop, ci au *crescut* și s-au realizat pe ele însele. Ochiul nu a fost făcut pentru vedere și nici urechea pentru auz. O asemenea declarație ia, fără exagerare, răsuflarea Filosofiei, cel puțin pentru o clipă. Dar să fie numai pentru o clipă. Să permitem Filosofiei să-și recupereze stăpânirea de sine. Ea va întreba apoi: Care este varianta alternativă? Ochiul nu a fost făcut pentru văz. Fie aceasta, dacă chiar trebuie. Dar cum s-a dezvoltat, atunci?

Învățătorul nostru răspunde:

„Mai multe fapte m-au făcut să bănuiesc că orice nerv sensibil poate fi stimulat de lumină. Putem arăta că există numeroase treceri de la un ochi perfect și complex la unul imperfect și simplu, fiecare transformare utilă pentru beneficiarul ei. Mai mult, ochiul variază, chiar și. numai puțin, iar aceste variațiuni sunt nelimitate, iar dacă orice variație sau modificare în organ e utilă unui animal sub condițiile schimbătoare ale vieții, atunci cu greu am putea să luăm în serios ideea că un ochi perfect și complex s-ar putea forma în urma procesului de selecție naturală.”

Mărturisesc că impresia mea este că Filosofia noastră nu poate decât să-și înalțe mâinile și ochii de uimire în fața acestei gigantice țesături de

⁴ Îi recomand cititorului cu multă plăcere recenta lucrare a Dr. Acland despre orația lui Harvey. El discută acolo problema Cauzelor Finale, exemplificându-și argumentele cu exemplul lui Harvey și cu remarcile multor filosofi. Are chiar răbdarea de a discuta cu cei care neagă că ochiul a fost făcut pentru văz, indicând maniera în care ajustările optice resping doctrina cum că acesta s-ar fi format de la sine.

ipoteze, a cărei bază este *bănuiala* că orice nerv poate fi sensibilizat față de lumină. Pot exista treceri de la un ochi imperfect și simplu – de la un nerv disparat sensibil la lumină – la un ochi perfect și complex, iar fiecare etapă este utilă beneficiarului său, iar de aici dificultatea de a susține că este fals că aceasta ar fi adevărata istorie a cheștiunii! Inimitabila potrivire de a ajusta focalizarea la diferite distanțe, permițând sesizarea diferitelor cantități de lumină, corectarea aberațiilor sferice și cromatice, se găsesc toate pe drumul imaginar de la un mic nerv la un ochi complex, iar astfel Natura *chiar* a călătorit pe acest drum spre un ochi complex. Această idee *pare*, mărturisesc, absurdă, însă ea este doctrina insinuată. Însă dificultățile nu sunt nici pe jumătate enumerate. Căci, pe lângă toate acestea, și în paralel cu aceste gradații ale ajustărilor *optice*, nu avem un sistem mai puțin complex de *mușchi* care direcționează ochiul, dintre care unii, precum mușchiul scripete, cercetat de Paley, în așa fel încât să reziste tendințelor vecinilor săi, iar expresia numerică a acestor corespondențe ale ajustării optice și musculare a ochiului trebuie să se multiplice în sine pentru orice organ al animalelor, pentru a satisface numărul de rateuri în acest fel de a construi viețuitoarele. Într-adevăr Filosofia trebuie să ia o înghițitură uriașă pentru a ingera aceste numere!

Aceasta pare să fie cea mai bună filosofie fiziologică pe care o putem obține dacă respingem cauzele finale! Iar asemenea doctrine sunt susținute de fiziologi „avansați”. Mărturisesc că nu văd niciun motiv să cred că avansul științei constă în negarea adevărilor anterior stabilite. Cred, din contră, că adevărurile odată obținute sunt perene și cred că „Filosofia Pozitivă” este o învățătură falsă și fără de valoare care constă în negații continue a ceea ce a fost stabilit de gânditori în urma examinării atente a faptelor.

Am scris atât de mult despre Dl. Comte și despre Filosofia lui Pozitivă cu reticență, căci nu îmi pot ascunde părerea că este nedemn de a fi considerat subiect serios al discuțiilor între filosofi. Însă respectul pe care îl port unor persoane care l-au admirat – Dl. Mill și dl. G.H. Lewes, de pildă - m-a determinat să-mi revizuiesc opinia în ceea ce-l privește, oferită cu multă vreme în urmă și m-am gândit că ar merita să indic ce îmi par a fi cele mai interesante trăsături ale filosofiei sale, lucru pe care am încercat să îl fac. Lauda pe care dl. Mill o acordă anumitor părți ale

scrierilor sale mă minunează. Dar uimirea mea este întrucâtva redusă atunci când îmi dau seama că aceștia se referă la realizări al căror obiect îmi pare a fi de mică importanță filosofică, precum clasificarea științelor și organizarea acestora una după alta într-o anumită ordine. Aceste încercări, chiar și reușite, îmi par a fi neimportante. Nicio știință nu este încă definitivă, și cu toate acestea atunci când le clasificăm și le derivăm, presupunem că așa ar sta lucrurile. Cred că realizările dlui Comte în această direcție sunt mai slabe decât ale altor persoane – precum Ampère, de exemplu- însă nu văd nicio miză în a le cântări una față de alta.

Atunci când spun că speculațiile dlui Comte despre istoria științei îmi par a fi nevaloroase, sper că nu sunt bănuț de a susține că acest *subiect* este fără de valoare. Blamez speculațiile dlui Comte deoarece găsesc în ele foarte puțină istorie a științei, iar în acel puțin sunt multe erori în punctele cele mai importante, precum atunci când îi atribuie lui Kepler descoperirile lui Newton despre forța centrală, acesta niciodată neavând această idee. Iar discursul său cu privire la etapa teologică a științelor îmi pare a avea la fel de multă legătură cu istoria științei pe cât au poveștile despre Thor și Woden cu istoria Angliei. Însă voi urmări bucuros învățăturile oricui va scrie istoria vreunei științe, marcând epocile descoperirilor cardinale care i-au dat caracterul de știință, Preludiile și Urmările (căci istoria oricărei științe constă, în fapt, din acestea). Iar, dacă va fi interpretat corect faptele istoriei (scop în care el trebuie să citească atent autorii originali pentru ipoteze, descoperiri și dezvoltări), îi voi fi recunoscător, în calitate de coleg ori de profesor.

M-am limitat până acum la presupusele realizări ale dlui Comte în domeniul științelor materiale deoarece acolo avem o mulțime clară de adevăruri stabilite și știm despre ce vorbim. Cred că dl. Comte și-a dobândit reputația în acel domeniu. De atunci, acesta a modificat sau extins principala îndeletnicire a filosofiei la formarea unui minunat sistem social. Însă, întrucât nu m-am preocupat în a-l studia, îl voi lăsa, în paginile care au mai rămas, pe mâinile admiratorilor și criticilor săi, domnii Mill și G.H. Lewes.

Dl. Lewes, într-un articol foarte distractiv (din *Fortnightly Review*) a oferit o schiță biografică a dlui Comte, nu lipsită de înțeles, chiar și numai

pentru a ilustra speculațiile și propunerile „sociologice” ale dlui Comte. Dl. Lewes spune:

„La vârsta de șaptesprezece ani a fost admis la Școala Politehnică, iar acolo a descoperit sentimentele republicane și tendințele științifice eminamente potrivite dispoziției sale rebele și interogative... Camarazii săi l-au respectat și l-au admirat. Profesorii i-au recunoscut capacitatea eminentă. O carieră strălucită părea certă, până când a fost întreruptă de o anumită acțiune a lui. Unul dintre profesori îi insultase pe studenții mai tineri prin manierele sale; studenții mai mari au luat poziție, iar după deliberări mature au decis că profesorul era nedemn pentru a continua să rămână la catedră. Au redactat următoarea notificare: «Monsieur, quoi qu'il nous soit pénible de prendre une telle mesure envers un ancien élève de l'École, nous vous enjoignons de n'y plus remettre les pieds»⁵. Această notificare, redactată de Comte, avea semnătura sa în capul listei. Rezultatul a fost expulzarea acestuia. Cariera sa oficială ajunsese la capăt. A fost forțat să revină acasă, rămânând pentru o vreme sub supravegherea poliției.”

După acest episod a plecat să-și caute norocul la Paris. A găsit o oportunitate de care un spirit mai puțin rebel ar fi profitat. „A devenit secretarul privat al lui Casimir Perier, dar a descoperit repede că servitorul plătit trebuia să fie un admirator orb. Chemat să comenteze unele lucrări publice ale maestrului său, «elles ne furent pas goûtées»⁶ și, după o corvoadă de trei ani⁷, legătura a încetat.”

Apoi a trecut la faimosul Saint-Simon, devenindu-i secretar, student și, pentru o vreme, prieten. Această legătură are, fără îndoială, o mare importanță în stimularea și modelarea speculațiilor lui Comte despre structura societății. Saint-Simonienii reprezentau o perioadă frapantă pentru speculația franceză. Cred că admiratorii dlui Comte nu i-au tratat drept pe aceștia. Sunt, poate, puțin englezi care să-și amintească astăzi să

⁵ Domnule, oricât de incomod ne este să luăm o astfel de măsură împotriva unui fost elev al Școlii, vă poruncim să nu mai călcați pe aici. (n.tr.)

⁶ Ele nu au fost gustate. (n.tr.)

⁷ Potrivit lui Mary Pickering, Comte s-a aflat în serviciul lui Perier pentru 3 săptămâni. Vezi Pickering, Mary, *Auguste Comte: An Intellectual Biography*, vol. 1, Cambridge University Press 2006, p. 122.

le fi citit scrierile atunci când ele au fost publicate (în jurul anului 1820 și după), însă cei care o fac trebuie că le privesc drept niște lucrări uimitoare. Majoritatea cititorilor din acele vremuri erau profund impresionați de vastitatea, subtilitatea și de ingenuitatea perspectivelor lor despre societate. Doctrina alternării *perioadelor critice* cu *perioadele organice* era într-adevăr o teorie uimitoare, aducând laolaltă într-o perspectivă generală multe fapte istorice. Iar îndrăzneala și caracterul imperios cu care legislașă despre un nou stadiu al societății care ar urma erau potrivite temperamentului dlui Comte pentru cariera sa viitoare. Ca atare, el a aderat la ea și, ca să spun așa, a împrumutat-o de la ei, iar că ideile meritau sau nu împrumutate e o altă chestiune.

În 1824, Comte a ajuns la o despărțire fățișă cu Saint-Simon. La scurt timp după, a publicat un eseu în care admiratorii săi găsesc germenii speculațiilor sale ulterioare. În acest eseu el își menține doctrina celor trei stadii ale științei – teologic, metafizic și pozitiv – , ideea că activitatea umană în cadrul societății are trei forme corespunzătoare de manifestare – activitatea militară de cucerire, cea defensivă și cea pacifist industrială – și că:

„filosofia (sau ideile generale) trecând de la etapa teologică la cea pozitivă trebuie să determine substituția regimului industrial cu cel militar și, în cele din urmă, reorganizarea spirituală, care este condiția necesară a oricărei reorganizări sociale, trebuie să se bazeze pe autoritatea demonstrației: ea trebuie să se bazeze pe știință, cu o preoțime constituită adecvat din clasele științifice regenerate.”

La scurt timp după aceasta, Comte s-a căsătorit cu Caroline Messin, vânzătoare de cărți. El s-a refugiat în studenți pentru sprijin. „În perioada mariajului său, Comte nu a avut decât un student; studentul era un „cal fermecat al zilelor noastre”⁸, căci admiratorii săi adoptau stilul Generalului Lamoricière. Cu mica zestre a soției sale, au mobilat o casă modestă pe Rue de l’Oratoire. Aici, dl. de Narbonne i-a propus să-i preia fiul ca student, în regim de internat. Speranța era că și alte familii de

⁸ „Bayard of our day”. (n.tr.)

aristocrați aveau să urmeze exemplul. Pentru a-i primi pe acești elevi, au cumpărat un apartament mai vrednic în Rue de l'Arcade, colț cu Rue St. Lazare, cu mobilier nou. Însă după ce mica rezervă de bani a fost investită, studenții nu au mai venit, iar apartamentul a devenit o povară. În câteva luni, internul solitar a fost trimis înapoi, iar tânărul cuplu a fost nevoit să migreze în locuințe mai modeste, în Rue Montmartre.

În 1826, a început un curs de prelegeri pentru a-și expune sistemul. Mulți dintre cei mai distinși oameni din Paris – Humboldt, Poinot, De Blainville, Carnot & c. – generoși în a-și manifesta interesul în prelegerile unui confrate filosof, trăsătură fericită și potrivită oamenilor de știință, au asistat la conferințe. Însă, după primele trei sau patru, o criză de nebunie a oprit brusc cursul. Dl. Lewes a oferit detalii foarte curioase despre acest episod al nebuniei. Le-a adăugat o speculație interesantă: o listă a „nebunilor iluștri”. Lui Lucrețiu și lui Cowper, îi adaugă pe Mahomed, Loyola, Petru cel Mare, Haller, Newton, Tasso, Swift, Donizetti, arătând că, în aceste cazuri, „mintea este lucidă în intervalele sale lucide.” Acest lucru îl va uimi pe cititorul obișnuit drept o manieră ciudată de a demonstra luciditatea minții dlui Comte.

În 1830 a publicat primul volum al Cursului său, iar pe al șaselea și ultimul, în 1842. Domnul Lewes, cu admirația sa, spune:

„Odată cu publicarea Filosofiei Pozitive, și-a ocupat locul printre cei mai mari gânditori ai tuturor vremurilor, însă a atras asupra sa ura amară a rivalilor și a profesorilor umiliți care, fiind încurajați de indignarea teologilor, a metafizicienilor și a jurnaliștilor iritați de ridicarea sa periculoasă și de disprețul său care îi nega, i-au retras funcția oficială.”

Îl voi cita pe dl. Lewes pentru povestea despre cum un eminent și generos englez s-a oferit să-i înlocuiască salariul pe un an, asumând că, până la finalul acestuia, Comte va fi fost reinstalat or s-ar fi orientat către o altă carieră. Însă dl. Comte avea alte vedere. Din acel moment, a considerat astfel de contribuții ca fiind dreptul său, vorbind precum un om înșelat și trădat atunci când îi erau retrase. Acest ton al ingraturității vanitoase este atât de revoltător pentru sentimentele noastre obișnuite încât nu voi mai continua cu istorisirea.

Însă nu voi omite un pasaj mai vesel și mai interesant din ultima perioadă a vieții sale, despre care dl. Lewes vorbește în cunoștință de cauză. Era separat de soția sa din 1842.

„În 1845, a întâlnit-o pentru prima dată pe Madame Clotilde de Vaux. Văduviile lor aveau o ciudată similaritate. Ea era irevocabil separată de soțul său pentru o infracțiune care îl condamnase pe viață la galere însă, deși moralmente liberă, era legată legal de bărbatul a cărui rușine o umbrea. Comte era și el irevocabil separat de soția sa, prin plecarea voluntară a acesteia și, deși moral liber, era legat din punct de vedere legal. Căsătoria fiindu-le astfel cu nefericire imposibilă, au avut consolarea imperfectă, dar neprețuită a unui prietenii pure și pasionale.”

Îi plăcea să-i recite rândurile sale favorite din Dante, adaugă dl. Lewes:

„Quella che imparadisa la mia mente
Ogni basso pensier dal cor m'avulse.”⁹

„Oricine l-a cunoscut în scurta sa perioadă de fericire își va aminti de entuziasmul mistic cu care vorbea despre ea, despre revărsarea de nedescris a emoției sale, care îl făcea să vorbească despre aceasta tot timpul, tuturor ascultătorilor săi. L-am întâlnit prima dată la începutul acestui atașament al său: vorbea cu o expansivitate care mă interesa foarte mult.” Nu putem citi fără emoție ce urmează: „Data următoare când l-am întâlnit era foarte îndurerat de pierderea sa iremediabilă, iar lacrimile îi curgeau pe obraji în timp ce descria multele sale perfecțiuni. Această fericire nu a durat decât un an.”

Devotamentul său pentru memoria acesteia și forma curioasă pe care a luat-o trebuie și ele să fie văzute cu mare interes, dar poate că preiau de la dl. Lewes mai mult decât ar trebui să o facă de la un contemporan

⁹ Referința numai la Dante, potrivit lui John K. Ingram, nu este corectă – Lewes combină un vers din Dante cu unul din Petrarca. Pentru mai multe, vezi: Ingram, John K. “MISCELLANEOUS NOTES.” *Hermathena* 1, no. 1 (1873): 247–50.
<http://www.jstor.org/stable/23036321>.

un scriitor pentru o revistă. Nu pot decât să mă scuz menționând marele interes cu care i-am citit relatarea, ceea ce îmi pune dificultăți în a nu-l cita extensiv atunci când vorbesc despre dl. Comte. Însă, pentru „Politica Pozitivă” a dlui Comte, ultima sa lucrare, îl voi cita mai degrabă pe dl. Mill, care are o analiză plină de interes a acestei părți a speculațiilor dlui Comte și, îmi pare, scrisă favorabil pentru acesta, așa cum orice persoană rațională ar face-o. O remarcă de bun-simț a dlui Mill ne va arăta spiritul și vâna în care este scrisă critica la adresa speculațiilor „sociologice” ale dlui Comte:

„Nu putem să nu observăm o singură anomalie într-un gânditor de calibrul dlui Comte” [m-ar interesa cât de des este condus dl. Mill de credința sa constantă în „calibrul” dlui Comte la asumția „anomaliilor”, *n.a.*] „după dovezile ample pe care le-a înaintat asupra creșterii lente a științei, dintre care, cu excepția cuplului matematico-astronomic, se află, așa cum consideră pe bună dreptate, într-un stadiu incipient. Cu toate acestea, mi se pare că, pentru el, însăși instituția științei pozitive a sociologiei se află într-un stadiu similar al completitudinii.”

Dl. Mill aplică în detaliu această remarcă asupra „sociologiei” lui Comte. Voi împrumuta de la el schița ideii organizării politice comteene (Mill, p. 122):

„O breaslă a filosofilor care primesc un sprijin moderat din partea statului, înconjurați cu respect, dar categoric excluși nu numai de la puterea politică și de la a avea o slujbă, ci și de la toate bogățiile și ocupațiile cu excepția celor proprii, trebuie să coordoneze întreaga educație, împreună cu dreptul și datoria de a sfătui și de a dojeni pe oricine, respectându-le atât viața publică, cât și pe cea privată. Totodată, vor exercita un control (autoritar sau moral, nu este clar) peste clasa speculativă însăși, pentru a preveni irosirea timpului lor și a ingeniozității cu cercetări sau speculații lipsite de valoare pentru omenire (printre care el include multe lucruri care acum se bucură de multă stimă) și își vor folosi toate puterile pentru investigațiile care, la momentul respectiv, vor părea imperios importante pentru bunăstarea generală. Guvernul, temporal, care trebuie să coexiste cu autoritatea spirituală, constă într-o aristocrație a capitaliștilor a căror demnitate și autoritate se află în raportul dintre nivelul de generalitate a

concepțiilor și operațiunilor lor – bancherii în vârf, apoi comercianții, urmași de manufacturieri și de agricultori la baza ierarhiei.”

Din câte îmi amintesc, această „aristocrație” era guvernul planificat de Saint-Simonieni. Dl. Mill adaugă:

„Libertatea și spontaneitatea din partea indivizilor nu fac parte din această schemă. Dl. Comte le privește cu multă gelozie, precum orice pedagog scolastic sau director ecleziastic al conștiințelor. Fiecare comportament în parte, public ori privat, trebuie să fie accesibil ochiului public și, prin puterea opiniei, să fie menținut în direcția pe care instituția spirituală o va considera a fi cea mai dreaptă.”

Deferența cu care dl. Mill discută schema lui Comte este un foarte bun exemplu de smerenie filosofică și, în ciuda a ceea ce mi se pare mie, absurditatea procesului este foarte instructivă și foarte amuzantă. Cu toate acestea, nu voi încerca să o urmez, însă unele detalii nu pot să nu îl amuze pe cititor, și cu siguranță că nu l-au amuzat mai puțin nici pe dl. Mill.

Dl. Comte, în lucrările sale târzii, după cum spune dl. Mill, apare transfigurat în Marele Preot al Religiei Umanității. O religie presupune un *cultus*, iar dl. Comte, înconjurat de *cultus*-ul religiei catolice și aspirând la rivalizarea sau înlocuirea acesteia și a influenței sale asupra minților compatrioților săi, a fost nevoit să ofere un echivalent atât pentru devoțiunea privată, cât și pentru ceremoniile publice ale altor credințe. Cititorul va fi surprins să audă, spune dl. Comte, că prima constă în rugăciuni:

„Însă rugăciunea, așa cum este ea înțeleasă de dl. Comte, nu înseamnă cerere, ea este o simplă revărsare a sentimentului, iar pentru această perspectivă el invocă autoritatea misticilor creștini. Ea nu se adresează Ființei Supreme, Umanității colective, chiar dacă uneori duce metafora atât de departe încât o înfățișează ca fiind o zeiță. Onorurile pentru Umanitatea colectivă sunt rezervate celebrărilor publice. Adorația privată trebuie să fie adresată unor indivizi reprezentativi, vrednici, care pot fi vii sau morți, însă în oricare caz trebuie să fie femei, deoarece femeia fiind *le sexe aimant*,

ea reprezintă cele mai bune atribute ale umanității, care trebuie să organizeze viața umană. Iar Umanitatea nu ar putea fi simbolizată printr-o altă formă decât cea a unei femei. Obiectele adorației sunt mama, soția și fiica, reprezentând separat trecutul, prezentul și viitorul și îndemnând la exercitarea activă a celor trei sentimente sociale: venerația, atașamentul și bunătatea. Trebuie să le privim, fie că ele sunt vii sau moarte, drept îngerii noștri păzitori, *les vraies anges gardiens*. Dacă ultimele două tipuri nu ar fi existat niciodată sau dacă, într-un caz particular, vreuna din cele trei tipuri este prea păcătoasă pentru a i se atribui un oficiu, locul poate fi luat de un alt tip de excelență femeiască, chiar și de unul pur istoric. Indiferent dacă obiectul este viu ori mort, adorația (așa cum o înțelegem) vizează numai ideea.” (p. 150)

Odată ce le-a oferit discipolilor săi forme de rugăciune privată și îngeri păzitori, dl. Comte continuă cu închinarea publică și cu alte chestiuni pe care le detaliază minunat. Dar voi relua încă un pasaj din rezumatul extrem de interesant și de amuzant al dlui Mill:

„Nemulțumit cu un echivalent al Părinților și Avve-lor catolicismului, el trebuie să aibă și unul pentru semnul crucii, și astfel se oferă pe sine:

„Cette expansion peut être perfectionné par des *signes universels*... Afin de mieux développer l’aptitude nécessaire de la formule positiviste a représenter toujours la condition humaine, il convient ordinairement de l’énoncer en touchant successivement les principaux organes que la théorie cérébrale assigne à ses trois éléments.” (p. 154)¹⁰

Dl. Comte a realizat un sistem craniologic propriu, la care se referă mai sus, însă care părți ale capului sau chipului sunt cele care trebuie să fie atinse succesiv în recunoașterea mutuală a doi comteeni, nu vă pot spune pentru că nu am studiat suficient sistemul. Însă efectul trebuie să este similar cu cel care a fost descris astfel de un imitator modern al lui Homer:

¹⁰ Această expansiune poate fi perfecționată prin *semne universale* ... Înainte de a dezvolta mai bine aptitudinea necesară formulei pozitivistice care să reprezinte mereu condiția umană, trebuie de obicei să o enunțăm atingând succesiv principalele organe pe care teoria cerebrală le atribuie acestor trei elemente. (p. 50)

„Apoi tânărul își puse degetul mare al mâinii stângi pe vârful nasului

Și-și răsfirea cele cinci degete de la mână reunindu-le cu mâna dreaptă.”

Iar dl. Mill crede în mod evident aceasta, căci spune, cu gravitate crescândă:

„Acesta ar putea fi un mod foarte potrivit de a-ți exprima devoțiunea față de Ființa Supremă, însă oricine îi va fi apreciat efectul asupra cititorului profan ar considera chibzuit să îl țină ascuns până când Religia pozitivă va fi atins un stadiu mai avansat în propagarea ei.”